

Anežka Janátová: Duše evropy přebývá v lidském společenství

Velice mě zaujalo, že první vyobrazení člověka na světě bylo nalezeno v našich zemích, na hranici Čech a Moravy, u Předmostí. Je vyryté na mamutím klu. Zobrazovaný člověk má hlavu ve tvaru trojúhelníku postaveného na špici a protilehlá strana je čárkovane neuzavřená, tedy otevřená impulsům Ducha; je průlinčitá. V oblasti hrudi má tento člověk dva orgány podobné velkým uším. Jsou to plíce, které dýchají se všemi ostatními tvory na Zemi stejný vzduch, a tím jsou orgánem společného i individuálního prožitku světa (viz lidová úsloví „první nadechnutí“, „poslední výdech“). V oblasti plexu solaris je tvar malého čtverečku, rovněž postaveného na špici, takový ideogram mapy Čech. Čtvereček má uzavřené strany a označuje střed postavy. Břicho má oválný tvar s menšími ovály uvnitř, které jsou rovněž průlinčité. Končetiny jsou naznačeny jen formou rovných, úzkých „žebříčků“, které nezačínají ani nekončí v těle.

Vrytý obraz naznačuje velmi odlišné vnímání člověka od našeho „moderního“ pojetí, nicméně mne zaujalo, že toto vyobrazení podivuhodně koresponduje se všemi duchovními proudy lidstva.

Druhým obrazem, který mne velmi oslovil, je mapa Evropy sestavená německým kartografem, na níž je Evropa vyobrazena jako císařovna. Koruna je Portugalsko, hlava Španělsko, ramena Francie, levá ruka držící žezlo jsou země Beneluxu, levé prso je Německo, pravé Švýcarsko, pravá ruka Itálie s jablkem Sicílií a v oblasti plexu solaris je zavěšen klenot – Bohemia se středem Prahou. Tuto horní, propracovanou část postavy odděluje od dolní části pás v oblasti mezi Moravou a Slovenskem, který končí sukni – Uralem. Pravá noha povystrčená ze sukne je Řecko s botkou Peloponésem. Mapa byla zveřejněna v roce 1492 a pak ještě dvakrát. Poslední výtisk pocházel z roku 1611 z dílny Daniela Adama z Veleslavína a Paní Evropa již na něm dosáhla zralého věku. Zatímco ještě dívčí postava Evropy – princezny unesené z afrických břehů Fénicie řeckým bohem Diem na Krétu – skýtá obraz počátku, kolébky evropské civilizace.

Evropa zobrazená jako lidská bytost mne vždy velice oslovovala. Lidskou bytost můžeme popisovat v jejích jednotlivých částech, můžeme zkoumat národy jako jednotlivé orgány, nicméně životní jedinečnost má tato bytost pouze jako celek, v němž jednotlivosti plní svou specifickou úlohu, ale pracují nesobecky, v zájmu života celku. Stane-li se orgán sobecký, poutá-li na sebe příliš pozornosti, celek onemocní. A to, co drží celek při životě, je společná Duše. Ráda bych vyslovovala duši s velkým D, protože ji vnímám rovněž jako bytost. Stejně tak o člověku hovořím s velkým Č, protože mám na mysli jeho celistvost.

Mluvíme-li o duši, je to podobné, jako když vidíme duhu. Člověk užasne a radostně volá: Ejhle duha! Přijde-li někdo s racionální otázkou, která barva je nahoře a která dole, najednou neumíme odpovědět, protože zážitek duhy byl mnohem silnější, než dokáže naše analytické myšlení pojmut. Člověk musí být dobře připraven ve sféře tohoto myšlení, aby si v okamžiku, kdy spatří duhu, dokázal rychle ujasnit: nahoře je červená, dole modrá, nebo obráceně... Je to obtížné, protože při silném duševním zážitku nedokážeme okamžitě racionálně situaci analyzovat.

Duše Evropy se nedá definovat, to je prožitek. A ten se dá prožít pouze v setkáních, kdy bez ohledu na nedostatečnost jednotlivých jazyků se lidé snaží mluvit k duši druhého člověka, a ta mi odpovídá jazykem srozumitelným. Mohu mluvit s Čechem česky, ale vůbec nedejde k

setkání, vůbec si neporozumíme. Ale mohu se potkat s Francouzem, umět málo francouzsky a rozumíme si do takové hloubky, že se duše setkají.

Dokud o duši Evropy teoretizujeme a není přítomna, můžeme si vymýšlet řadu věcí pro i proti, ale nic se nestane. Teprve setkání lidí může přinést zážitek přesahující analytické myšlení, protože duše je ženského rodu, Psýché, a ta umožní hluboké citové prožití skutečného spojení. Budu citovat Martina Bubera: „Každý z nás má nad sebou světlo, a setkají-li se duše dvou lidí, jejich světla se spojí a vznikne jedno jediné světlo, a to se nazývá početí.“ Zde nehovoří o sexualitě, ale o spojení duší.

Společná Evropa ale nemůže fungovat jen na základě setkání jednotlivců, musí mít i společně deklarované principy. Je to krédo, které si s sebou nesou od profesora Jana Patočky. Jednu z posledních přednášek pronesl v září roku 1976. Pamatuji si tu přednášku skoro celou, protože mi mluvil z duše. Hovořil o evropanství, o tom, že základem naší kultury je řecké myšlení formované Sókratem. Aristotelova filosofie byla jako první a nejsrozumitelnější uchopena a prožita tím, co se nazývalo křesťanství. Vlastně dala vznik evropské vědě a technice. Svou technikou vyřešila Evropa hladomory Východu a vědu předala Americe. Teď má prázdný stůl, takže může udělat krok dál, t. j. zpátky – k Platónovi. Pokud teď Evropa neuchopí Platónovu filosofii jako něco živého, ztratí perspektivu. Dnes vítězí to, co je považováno za vědecké nebo za technické, ale filo-sofiá, láska k moudrosti, ten pramen, z něhož věda i technika může žít, vysychá. V budoucnu čeká lidstvo třetí krok, a to k Sókratovi, který už nic nenapsal, jen vedl rozhovory, setkával se s lidmi, probouzel je otázkami.

Pro mě bylo pozoruhodné zjištění, že tuto sokratickou metodu snad nejlépe pochopil Goethe. V pohádce O zeleném hadu a krásné Lilii dostane had otázku, co je na světě nejdůležitější. A on odpoví: Rozhovor! Sokratické kladení otázek, kdy já probouzím své vědomí prostřednictvím vztahu k druhému, kdy dva kosmy se setkávají a mohou si něco sdělovat, to je to lidské, to centrální. Patočka také citoval francouzského filosofa Gabriela Marcela, který byl přesvědčen, že očekává nový impuls z Čech nebo možná z Polska. Nové uchopení naší skutečnosti nemůže vyrůst z oblasti ekonomiky ani práva, ale z nového duchovního impulsu. A tím je: znovu se začít zamýšlet nad lidskými hodnotami a nad tím, co člověka dělá člověkem.

Také Patočka ten nový duchovní impuls cítil a vlastně jím žil. Když přednášel o Platónovi,

rozzářil se jako slunce a my všichni jsme zářili s ním. Pak dokončil, zhasla světýlka, náš profesor se opět zmenšil na svůj rozměr a s pochýlenou hlavou zůstal sedět v křesle. Platónovy ideje přednášené a žité Patočkou jsou tedy pro mě základním poznáním, ze kterého nemohu ustoupit. To chápu jako Patočkův odkaz.

Prapodstata evropanství je tedy v platónských idejích krásy a dobra. Ano, platónské dědictví je návodem, jak se dostat z toho našeho zoufalství. Lidé jsou zvyklí redukcionisticko-racionalistickému myšlení, k jakému je vychovalo školství. Jakmile však začnu používat platónské imaginativní myšlení, mohu spatřit vnitřní souvislosti věcí. Mohu vidět věci v zárodcích, a mohu také vidět možnosti jejich vývoje v budoucnosti. Neznamená to věštění z kávové sedliny, ale způsob myšlení v určitém oblouku, k němuž musím udělat řadu kroků, abych dokázala tyto souvislosti vnímat.

Dokud se však budeme přetlačovat, jako když se děti tahají o provaz, nikam se nedostaneme. Někdy mi ten náš pohyb v čase a prostoru připomíná kyvadlo na Letenské pláni, tik-tak, ode zdi ke zdi, ale my bychom měli být schopni i zastavení, reflexe, případně kroku dál.

Například v osmašedesátém roce byla doba revolty, ale ve formě spíše mluvení o činu. Dnes je doba toho činu. Mladí lidé už nedemonstrují, nerevoltují, ale zato kupují biopotraviny, hledají ekologické prostředí, hledají školy, které by nedeformovaly, ale naopak kultivovaly myšlení a citění jejich dětí. Takže těch čtyřicet let významně posunulo kvalitu: už se o novém životním stylu jen nehovoří, už je jednotlivci v celých společnostech a komunitách prožíván. Mladí lidé jsou motivováni vnitřní potřebou, citem, ale je třeba, aby se tento jejich cit a následný čin dostaly do světla plného vědomí. Proto by se o něm mělo i mluvit.

Společný zájem evropského společenství však má ale daleko k platónským idejím. Je deklarován i prožíván především jako prosperita, blahobyt, ekonomický růst, společná měna – tedy jako hodnoty materiální, což jsou pro mě prázdná slova. Co to je prosperita, pro koho? Pro koho ekonomický růst? Různá hesla počítají s tím, že člověk nemyslí – protože kdyby myslel, hned se musí ptát: Kdo to říká a kam tím míří? Prvním krokem při vytváření společenství je tážení, jaký má vlastně smysl, z čeho bude žít, jak se postará o sebe, o přírodu... Právě tohle by mělo stanovit právo jakožto druhý krok konstituování společenství – a teprve pak lze uvažovat o tom, jakým způsobem lze ekonomicky dosáhnout vytčených cílů. Jsem-li ekonom – tedy hospodář – musím uvažovat, jaké důsledky budou mít mé činy.

Jednotná měna Euro ještě nevytvoří vědomí společného smyslu a společného cíle. Je třeba začít společnou ideou. Klást si otázky: Co nás jako Evropany spojuje? Jaký význam má pro nás námi obydlený prostor? Je to jen dějiště mocenských her Východu či Západu, nebo je to svébytný prostor, kde kvality jednotlivých národů mohou společně vytvořit hlubší pohled na lidství? Proč zrovna Evropa je v historickém pohledu a v řecké báji vnímána jako bytost?

Naší době je duchovně nejbližší doba Goethova, doba přelomu 18. a 19. století. Goethův Faust prochází těžkým přerodem z období slávy rozumu a poznání do období spojení rozumu s citem, t.j. rozumění srdcem. V tomto přerodu dostává průvodce, který je stále viditelný Faustovi, ale ostatním pouze tehdy, když být viditelný chce. Tento průvodce, Mefistofeles, hraje s učencem, profesorem Faustem, hru vabank o Faustovu Duši. Ve druhém dílu, když Causy již prožil tragédii zrození citu v lásce k Markétě, přichází Faust s Mefistofelem na dvůr císaře. První role Mefista u císaře je nahradit šaška. Tuto roli bravurně zvládne a dostává se k postavení ministra financí s úkolem vyřešit finanční krizi císařství. Není to pro něho problém. „Vynalezne“ cenné papíry a bankovníctví. Krize je úspěšně vyřešena ďábelskou iluzí. Pod

hesly „Stůjme na zemi!“, „Žijme v realitě!“ nastupuje největší iluze lidstva, iluze peněz, podložených zlatem, a cenných papírů. Latinské slovo privare znamená rovněž krásti. Faust však hledá cestu od iluze ke skutečnému prožitku – od iluzorního zjevení Duše řeckého světa-Heleny k jejímu hmotnému nalezení v samotné kolébce evropské civilizace, v Řecku. Pomáhá mu v tom věda. „Homunkulus“ je vědecky vytvořen Faustovým žákem Wagnerem až tehdy, když do laboratoře vstoupí Mefistofeles, kterému umělý človíček říká tatičku. Tento „umělý človíček“-entelechie dá život řeckému ideálu Krásy-Heleně v řecké Valpuržině noci. S Helenou pak Faust zplodí syna Euforiona-Nadšení, který však nemá dlouhý život, protože ani uskutečněný ideál k nadšení nestačí. Nadšení je cesta k uskutečňování ideálů lidství ve všech oblastech – v duchovní, právní i ekonomické. Naproti tomu skepse a skepticismus jsou základními vlastnostmi Mefistofela. Nadšení souvisí s nadechnutím správných sil, to znamená s vědomým uchopením oblasti duchovní, právní i ekonomické – a tím může být vytvářeno společenství lidí na nových principech. Z historie známe několik příkladů, které ale byly vždy utopeny ve skepsi a násilí. Vzpomeňme na tři nové ideály evropského lidstva – volnost, rovnost, bratrství, které se staly heslem francouzské revoluce.

Pro pochopení současné Evropy musíme porozumět událostem, kterými Evropa historicky prošla a probouzela se ke svému vědomí. Například v Německu

18. století žily duchovní špičky tehdejšího lidstva. Pak přichází 19. století a s ním Napoleon, který vnáší do Evropy neuvěřitelný kvas, a začínají nejrůznější nepokoje

– Garibaldi v Itálii, počátky revoluce v Rusku... Tolstoj a Solovjov po atentátu na cara Alexandra prosí jeho syna Mikuláše, aby ukázal, že Rusko je opravdu duchovní křesťanská země, a tedy dokáže pochopit a odpustit. Solovjov dokonce píše, že když car neodpustí a bude se řídit principem oko za oko, přivolá na Rusko krvavou lázeň. Car neodpustil, přichází bolševická revoluce, car je s celou rodinou postřílen. A pak začíná to, co známe už poměrně zblízka, první a druhá světová válka, a co nakonec vede k tomu strašnému civilizačnímu pádu a rozpadu hodnot – k prázdnotě, která sama sebe označí jako postmodernu. To je ten destruktivní vývojový proud.

Ale krom toho existuje i druhý, duchovní proud, který se vždycky se snažil přinést něco nového. Bohužel, impulsy duchovních lidí, jako byl Goethe nebo Schiller, zpravidla přicházejí vniveč: bádenský rod měl puvoár sjednotit Německo, a to na jiné úrovni než Bismarck, který jej sjednotil na rovině militantní. Naopak třeba impulsy Richarda Wagnera byly naprosto zneužity, protože z nich Hitler udělal kultickou hudbu. U Nietzscheho je to složitější, protože když hovořil o nadčlověku, neměl na mysli nadčlověka ve smyslu nadřazené rasy, ale myslel duchovního člověka. O tom vlastně hovoří i Březina ve své eseji Přítomnost: „Přichází doba duchovního člověka“. Duchovní člověk ví o duši, o substanci, kterou má, o tom neuvěřitelném potenciálu uměleckého a citového prožívání a soucítění s druhým člověkem. Duchovního člověka tuší i Masaryk ve svých Ideálech humanitních, pracuje pro něho i Augustin Smetana, Ladislav Klíma a mohli bychom jmenovat další.

Avšak, co všechno chápou ti velcí myslitelé pod pojmem duchovního člověka? Otokar Březina hovoří o „člověku bratrském“, člověku, který se s úctou sklání před věčným Bytím, věčným Životem, a rozpoznává jej v každém z lidí. Stejně tento ideál vyjadřuje i Martin Buber ve své Šiflut (O pokoře): „Největším zlem je zapomínat, že jsi královský syn. Každý člověk má nad sebou světlo... a není člověka, jehož chvíle by jednou nepřišla.“

V současnosti řada tichých „nadčlověků“ skutečně žije. A paradoxně často ve společenstvích

takzvaně postižených lidí, kde jsou uchovány zcela přirozeně lidské kvality – soucit s druhým, ochota se dělit, obětavost, vnitřní zájem o okolí. Také mezi dnešními mladými lidmi je hodně hledajících, těch, co se snaží uplatnit ideály, které si nesou v duši.

Zárodky dobrého jsou velmi křehké a maximálně ohrožené, například tvrdými útoky ze strany drog a peněz... Nicméně – mnohokrát jsem pozorovala, jak skrz asfalt prorostla pampeliška. Co je to za sílu? Jak to, že křehká rostlina prorazí asfalt? Myslím, že útoky ze strany mainstreamu jsou zde kvůli tomu, aby na těch ostrůvcích lidé zesílili. V podstatě každé hnutí začínalo malinkým ostrůvkem. To, co známe pod pojmem křesťanství, začínalo v katakombách. Nějací „blázní“ tam na hrobech pili víno a jedli chléb, řekli bychom my, racionální lidé. A přitom tam zrála obrovská síla, která potom vykvetla v katedrálách.

Já jsem duchovního člověka zahlédla, když jsme v pedagogicko-psychologické poradně prováděli výzkum u gymnazistů a sledovali jsme jejich maskulinní a femininní rysy. Kolegové byli zděšeni, když zjistili, že muži jsou čím dál víc femininní a ženy jsou čím dál víc maskulinní, já se naopak zaradovala. Nastává doba, o které mluvili velcí myslitelé: Stáváme se lidmi! Zvláštnosti ženství a mužství jsou sice uchovány, ale ženství je konečně schopno porozumět mužství a mužství je schopno porozumět kvalitě ženství – stáváme se celistvější.

Člověk má dnes neuvěřitelnou šanci, protože jeho úkolem je dojít k jasnému vědomí a rozlišování. Zde mluví stejnými obrazy české pohádky i Goethův Faust. Negativní síla, zlo, má velkou úlohu ve znovunalezení spojení člověka s jeho skutečným původem. Čert dovede Hloupého Honzu k ujasnění vlastních postojů. Honza, který by nejradši ustoupil, propadl depresi a vzdal to, je čertem doslova dotlačen k činu: k precizaci vlastního postoje a myšlenek. A to je naše doba. Má takovou sílu, jakou jí naše slabost, naše ne-vědomí propůjčuje. Hegel ve své dialektice pána a raba uvádí tyto dvě mentality. K pánu i k rabovi přijde Smrt a řekne: Bojíš se mě? A pán, když zrabštl, řekne: Bojím se tě, odejdi! A proto se musí sklonit k zemi, aby v těžké práci znovu poznal tvář života a smrti. Zatímco rab, když pracuje v potu tváře a poznává tvář života a smrti, přichází Smrt obejme a řekne: Smrti, ty jsi přítel, znám tě v tvých tisíci proměnách a nebojím se tě! A to je panská mentalita. Čili když se člověk zbaví strachu, získá vědomí a dokáže pohlédnout příčinám v tvář, nemůže se mu nic stát. To je ten člověk, o kterého šlo Nietzsche, Březinovi a Klímovi.

To, co dnes vládne, je vulgární kapitalismus 19. století, tedy Adams, který převzal Darwinovy zákony, jež platí ve zvířecí říši, ale ne v lidské společnosti. Společnost má jiné hodnoty, k čemuž dospěl na konci svého života i Darwin. Dnes vedle „dravého“ kapitalismu lidé zkouší uskutečnit i jiný druh ekonomiky, který má silné sociální hledisko.

Například v současném Německu vyvolal Werner Götz, profesor ekonomie a majitel obchodního řetězce DM Drogerie, velkou diskusi na téma „nepodmíněného příjmu“. Podle Götzova návrhu by měl mít každý člověk nárok na nepodmíněný příjem od státu, aby mohl lidsky důstojně žít. Götz spočítal všechny výdaje státu na sociální a jiné dávky a předložil seriózní rozvahu založenou na myšlence, že by tento nepodmíněný příjem v lidech vyvolal aktivitu, která by byla zhodnocena navíc. Nechci tu celou myšlenku rozvádět, ale líbí se mi, že v Německu vyvolala živou diskusi.

U nás byl podobný impuls z velké části uskutečněn Tomášem Baťou. Jeho ideje měly k vytváření nového společenství velmi blízko. Nevím, možná by stačilo navázat tam, kde Baťa před sedmdesáti lety ve Zlíně skončil...

Jsem student z roku 1968. Tehdy jsem velmi obdivovala pět statečných lidí, kteří v Moskvě na Rudém náměstí našli odvahu protestovat proti srpnové okupaci. Nestáli tam s transparentem dlouho, hned je zatkla KGB. Opět malý ostrůvek stojící proti hlavnímu proudu. Litovala jsem, že nemohu těm lidem stisknout ruku a poděkovat.

V srpnu se v Praze konal mezinárodní kongres „Duše Evropy“ pořádaný Sekcí pro sociální vědy při Goetheanu, na němž organizačně i umělecky participovala Akademie sociálního umění TABOR. Zúčastnilo se ho kolem 250 lidí z 24 národností žijících v Evropě. Kongres končil a hlásili se různí lidé do závěrečné diskuse. Přihlásila se i neznámá paní kolem pětáctyřiceti, přišla na pódium a řekla, že je dcerou jedné z těch, kteří 21. srpna na Rudém náměstí protestovali a pak měli zkažený život. Tato skutečnost jí dává právo omluvit se po čtyřiceti letech českému národu za ruský národ. Se slzami v očích jsem se cítila oprávněna omluvu přijmout. •